

Entre la memòria i l'oblit. Contribucions a una estratègia per a la preservació material i documental de la història de l'esport

Xavier Pujadas

Voldria començar aquesta ponència amb un agraïment, una constatació i un advertiment que em semblen del tot necessaris. En primer lloc, he d'agrair a l'organització d'aquest I Seminari internacional sobre arxius de l'esport que hagin comptat amb la meua presència avui a Girona. En efecte, la meua dedicació des de fa més de vint-i-cinc anys a la recerca i la divulgació en història social de l'esport m'ha portat a tenir una estreta relació amb els arxius (i els arxiviers i arxivieres, és clar) vinculats amb el món de l'esport i dels seus actors principals. Aquest fet m'ha portat a reflexionar i a escriure, de vegades, sobre la seva importància massa sovint menystinguda. En segon lloc, em cal constatar la rellevància d'aquest seminari internacional i que es faci a Catalunya. El creixement arreu, tant del món institucional de l'esport com de la historiografia de l'esport i l'interès per aquesta, fan imprescindible una anàlisi des del món professional de l'arxivística i de la historiografia sobre les polítiques específiques que caldrà portar a terme en l'àmbit de la preservació de la memòria documental de l'esport. El fet que aquesta reflexió es faci a Catalunya em sembla rellevant i ajuda a entendre la sensibilitat i tradició del món esportiu, cultural, arxivístic i historiogràfic en aquest país. Finalment, abans de passar al contingut de la ponència, vull advertir que aquesta s'ha construït des d'una perspectiva d'historiador, acadèmica i en clau d'investigador. Permetin-me que ho puntualitzi així, davant d'un auditori amb molts professionals de l'arxivística. La meua visió serà la d'un historiador professional usuari i coneixedor dels arxius i de la seva importància per recuperar i preservar la memòria de l'esport, però no la d'un arxiver. Crec que les dues, indefectiblement, es complementen i tenen un objectiu comú.

L'esport i la història

Gran part de la nova historiografia acadèmica de l'esport —d'ençà les dues darreres dècades del segle XX— ha posat l'accent en l'estudi de les activitats esportives modernes com un «fenomen social i cultural de masses», que és producte d'un context social i cultural determinat i que s'ha identificat clarament en l'Anglaterra de la primera Revolució Industrial, entre 1750 i 1840¹. Aquesta historiografia renovadora va posar

¹ HOLT, Richard. *Sport and the British. A modern History*. Oxford: Clarendon, 1992.

l'accent en una perspectiva «modernitzadora» —l'esport és fruit de la ruptura racionalista del món contemporani, a partir del segle XVIII²— en oposició a una visió evolutiva, que havia vinculat tradicionalment les pràctiques esportives al classicisme grec i a l'evolució històrica d'aquelles activitats antigues. Vist des d'aquest punt de vista, el fenomen esportiu en la seva globalitat —com a activitat humana vinculada a un sistema organitzat i reglat, una indústria, un sistema comunicatiu i cultural— s'ha de tractar com un fenomen social complex que ens explica com a societat complexa. Així doncs, les formes institucionalitzades de l'esport, des de l'arquitectura normativa al sistema de valors que la fonamenta, passant per la seva materialització organitzativa en clubs, federacions, associacions i instàncies de naturalesa diversa, són producte i reflex de la societat contemporània occidental, liberal i racionalista. L'extensió —o globalització, tal com es tendeix a explicar en l'actualitat— d'aquestes formes esportives i del seu consum com a espectacle és reflex de l'expansió dels valors d'aquesta societat.

L'estudi de la història de les activitats esportives en clau social i cultural, en definitiva, ens ajuda a entendre millor aquesta societat i aquests valors, i finalment podríem dir que ens permet reconstruir i entendre millor la nostra història. Aquest fet, que no és menor des d'un punt de vista cultural, acadèmic i historiogràfic, tal com es pot veure gràcies a la proliferació de noves tendències en aquesta disciplina històrica,³ ens ha de qüestionar sobre la necessitat de preservar la història de l'esport. Si tenim en compte les dimensions diverses del fenomen esportiu —considerat per molts autors com un «fet social total», a la manera de dir-ho de Marcel Mauss⁴—, ens adonem que el seu estudi en perspectiva social i històrica ens pot aportar informació molt valuosa sobre com juguem, com ens relacionem, com sentim, com ens mostrem públicament, com construïm identitats, com ens tractem i discriminem, com eduquem, com cooperem, com lluitem, com pensem o com guanyem i perdem. Tanmateix, atesa la responsabilitat social d'una historiografia compromesa amb els sectors més invisibles de la societat —una història emancipadora, per alguns⁵—, sembla obligat reivindicar també que la preservació de la memòria històrica de l'esport ens pot ajudar a fer de l'esport una activitat que col·labori en la construcció d'una societat més justa, cooperativa, solidària, inclusiva, educativa i lliure.

² GUTTMANN, Allen. *From ritual to record. The nature of modern sport*. New York: Columbia University Press, 1978.

³ Vegeu la introducció de: PUJADAS, Xavier. *Atletas y ciudadanos. Historia social del deporte en España (1870-2010)*. Madrid: Alianza, 2011.

⁴ MAUSS, Marcel. *Ensayo sobre el don*. Madrid: Katz Editores, 2009 (1924).

⁵ COCK, Laurence de [et alii]. *L'histoire comme emancipation*. Marsella: Agone, 2019.

La memòria

Segons ja exposava Bertrand During l'any 1981, la historiografia de les activitats físiques i de l'esport hauria de tractar de ser coherent amb els nous corrents de la història social i cultural general, en els quals l'historiador construeix la cronologia del seu objecte d'estudi i cerca la construcció de significat amb l'objectiu d'explicar el passat⁶. En aquesta construcció del coneixement, l'accés als elements de la memòria i a la font documental és un procés fonamental per a l'historiador. Tanmateix, des de la perspectiva de l'historiador actual de l'esport —i en la línia del que apuntàvem en el primer apartat—, la perspectiva sobre aquests elements de la memòria no pot ser d'altra manera que holística, tenint en compte la seva vinculació amb la societat i la cultura en la qual es desenvolupa i posant l'èmfasi en les continuïtats (és a dir, una visió més institucional i oficial) i sobretot també en les discontinuïtats (una visió més popular o invisible). Per tant, aquesta memòria es presenta de manera multiforme i és generada per una gran diversitat d'agents, col·lectius i individus de manera voluntària o involuntària. A les formes més tradicionals, documentació pública, documentació privada, imatge gràfica, hemerografia, fons materials, edificacions, fons audiovisuals, art, etc., cal afegir-hi, d'una manera que sens dubte en fa més complexa la preservació, altres tipus de manifestacions, com la font oral, la correspondència íntima, els dietaris, les autobiografies i ben aviat altres materials vinculats a les noves tecnologies de la informació i la cultura visual i digital.

Els generadors de la memòria són, doncs, múltiples i variats, fet que ens allunya d'una visió tradicional i bàsicament institucional. Per tant, al costat de les instàncies clàssiques del sistema institucional esportiu —clubs, federacions, centres d'alt rendiment, institucions públiques i governamentals de l'esport—, cal tenir en compte altres agents com institucions periodístiques, òrgans diplomàtics, institucions acadèmiques, responsables de gestió o polítiques esportives, esportistes, entrenadors, àrbitres, metges, educadors, periodistes, industrials, fans, i tants altres col·lectius i individualitats que estan en contacte amb l'activitat esportiva com a fenomen social.

L'oblit

Quan hom aprofundeix en la memòria, i en aquest cas en la memòria històrica, és indefectible reflexionar sobre l'oblit. Pel que fa a la història de l'esport, la pèrdua de memòria ha estat molt important en dues esferes: una vinculada als elements materials

⁶ DURING, Bertrand. «Les historiens de l'éducation physique et des sports». A: *Des Jeux aux Sports. Repères et documents en histoire des activités physiques*. París: Vigot, 1981.

d'aquesta —i a la seva preservació— i l'altra en relació amb el seu contingut —l'oblit ha estat selectiu. En el primer cas, cal tenir en compte que durant el segle XIX i el primer terç del XX l'esport va ser gestionat i impulsat fonamentalment des d'estaments privats, fet que va comportar l'heterogeneïtat de recursos i d'estratègies —quan n'hi havia— de preservació. En el segon cas, s'ha de recordar que les activitats esportives, per la seva naturalesa competitiva clàssica, han tendit a alimentar una memòria al voltant del resultat —el registre d'aquest— i del competidor —generalment dels vencedors. Aquest fet, és clar, ha donat lloc a una tendència vers l'oblit d'una gran part de l'esport com a fenomen social. Les raons d'aquest oblit tan singular, tenint en compte la importància social i fins i tot econòmica de l'esport, són múltiples. Aquí només gosaré citar-ne les que considero més reiterades, com ara la manca de tradició historiogràfica en l'estudi de l'esport, la tendència a registrar fonamentalment el resultat, la naturalesa de les institucions esportives —sovint allunyades d'una sensibilitat vers la preservació arxivística—, l'escassetat de recursos destinats a constituir arxius o centres documentals de les entitats esportives privades, els objectius lúdics i, en definitiva, una escassa consciència històrica.

Seguint l'argumentació sobre les dues esferes de l'oblit a què hem fet al·lusió, podríem veure l'existència de *dobles oblits* en determinats casos que configuren o han configurat històricament sectors del món de l'esport especialment invisibles i l'estudi dels quals, indubtablement, ens permet entendre millor la dinàmica social del món contemporani a través de l'esport. Ens referim a sectors com les dones esportistes, l'esport dels sectors populars (ja sigui institucionalitzat per mitjà de sindicats obrers o enquadrats en entitats de base), les minories racials i nacionals i la utilització reivindicativa o alliberadora de l'esport, la història dels esportistes amb discapacitats, els esports minoritaris i menys replicats en els *mass media* o els esportistes LGTBI i la sexualitat en l'esport en general.⁷

En qualsevol cas, les conseqüències dels dèficits evidents en la preservació de la memòria material i immaterial de la història de l'esport van molt més enllà de l'esfera professional dels historiadors i acadèmics, dels clubs i federacions, dels organismes públics o dels mateixos esportistes. En realitat, aquests dèficits han perjudicat intensament el coneixement, la cultura i la capacitat de canvi i millora de les societats.

⁷ Alguns d'aquests àmbits ja es consideren emergents en la historiografia de l'esport: EDELMAN, Robert; WILSON, Wayne. *The Oxford Handbook of Sports History*. Oxford, 2017. Vegeu especialment la part VIII, sobre àrees d'interès emergent.

Conclusions: estratègies per a la preservació

La necessitat de construir una o diverses estratègies per a la millora en la preservació material i documental de la història de l'esport sembla incontestable i, des del meu punt de vista, hauria de possibilitar un treball de caràcter interdisciplinari que aplegués arxivers, historiadors, gestors públics i administració. A tall de breu enumeració de possibles estratègies que caldrà explorar, ens podem referir a set àmbits diferents, com són:

- a) Treballar per tal d'incrementar la consciència associativa del món esportiu en relació amb la conservació del material documental i patrimonial;
- b) Fomentar des de les administracions públiques i els òrgans responsables de la gestió d'arxius polítiques de conservació i difusió de fons relacionats amb l'esport;
- c) Crear programes de formació i sensibilització per a les instàncies esportives;
- d) Elaborar propostes en polítiques locals per a la preservació de fons històrics vinculats a entitats i persones de l'àmbit local;
- e) Impulsar estudis acadèmics doctorals sobre els fons d'esport, els arxius i/o les bones pràctiques internacionals;
- f) Elaborar, presentar i desenvolupar projectes competitius de recerca locals amb equips interdisciplinaris;
- g) Elaborar, presentar i desenvolupar projectes competitius de recerca internacionals amb equips interterritorials i interdisciplinaris per fomentar accions en l'àmbit europeu.

Des d'aquesta perspectiva serà imprescindible crear sinergies entre els diferents col·lectius implicats per a la creació d'aliances per mitjà de xarxes institucionals ja existents (associacions europees o catalanes en història de l'esport i en arxivística, contactes personals, etc.), poder iniciar treballs sobre algunes d'aquestes estratègies abans esmentades, fer pressió a les institucions públiques i privades i iniciar, si escau, l'elaboració d'un projecte internacional —preferiblement europeu i competitiu, potser per mitjà de programes de la UE— que posi en comú reflexions des de diversos territoris i agents sobre polítiques de preservació, conservació i difusió de fons històrics materials i immaterials de l'esport.